פראַנסעי" מיט דער קלאַסישער דראַמע. טעאַטער איז דער וואָדעוויל מיט די אַקראָבאַטישע קונצן און ריינהאַרדטס זאַלצבורגער פעסטשפּילן. שוואַרץ האָט געהאַט ווילנס־קראַפט און אַמביציע, אָבער וואָס צו טאָן האָט ער ניט געוווּסט. ביי וועמען צו לערנען האָט ער ניט געהאַט. ער האָט אַליין פאַר זיך געדאַרפט געפינען אַ וועג, איז ניט קיין וווּנדער, וואָס ער האָט אַ סך געבלאָנדזשעט. ווען שוואַרץ האָט אָנגעהויבן זיין אַרבעט אין „אירווינג פּלעיס טעאַטער", האָט אין יידישן טעאַטער געקעניגט די מעלאָדראַמע, און די ערשטע טיר, וואָס שוואַרץ האָט אָן עפן געטאָן, איז אויך געווען צו דער מעלאָדראַמע, צו ז. ליבינס אַ פּיעסע. דער אָנהייב איז ניט געווען קיין דערפאָלג. ער האָט מיט ליבינס פּיעסע ניט געקאָנט אויסהאַלטן די קאָנקורענץ פון די איבריקע מעלאָדראַמעס. דער דורכפאַל איז געווען זיין ערשטער לערער, וואָס האָט אים געלערנט, אַז יענער וועג טויג ניט".

צילי אַדלער אין אירע זכרונות גיט איבער די הינטער־קוליסן־געשיכטע אין שילדערט אַזוי די סיטואַציע, וואָס האָט דערפירט צו דער גרינדונג פון דעם שפּעטערדיקן „יידישן קונסט טעאַטער":

„די צווייטע העלפט פון סעזאָן 1918־1917 זיינען אין קעסלערס סעקאָנד עוועניו טעאַטער פאַרזייט געוואָרן די ערשטע זוימען, וואָס האָבן געפירט צו אַ נייער עפּאָכע אין יידישן טעאַטער. . . . נאָך אין מיטן פון יענעם לעצטן סעזאָן אין קעסלערס טעאַטער האָבן זיך גענומען אַרומטראָגן קלאַנגען, אַז עס איז ניטאָ קיין שלום־בית אין סעקאָנד עוועניו טעאַטער. מאַקס ווילנער, וועלכער האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע אַלס געשעפטס־פירער און טעאַטער־אונטערנעמער, איז געווען דוד קעסלערס אַ שטיף־זון. האָט זיך עס אָנגעהויבן ווי אַ פאַמיליען־קריג. ווילנער, אַלס יונגער געשעפטסמאַן, איז געווען פאַראינטערעסירט אין יידישן טעאַטער אַלס געשעפט. ער האָט ניט געהאַט קיין שום סענטימענטן פאַרן יידישן טעאַטער אַלס אינסטיטוציע און אודאי ניט קיין שום באַציונג צו די גרינדער און בויער פון וועלכע קעסלער איז געווען אַזאַ וויכטיקער מיטגליד. ווען די געשעפטן מיט קעסלער און זיין טעאַטער זיינען אין די לעצטע עטלעכע יאָר געווען זייער געשלאָגן, האָבן זיי זיך פאַרשולדיקט אין שווערע צענדליקער טויזנטער דאָלער . . . איז געקומען צו האַרבע רייד און קריגערישע סצענעס צווישן ווילנערן און קעסלער . . . דער קלימאַקס איז געקומען ווען ווילנער האָט אין זיין קאַלטער פּראַקטישקייט אַרויסגעזאָגט זייער קלאָר און פּשוט, אַז קעסלער איז אַ שטערונג צום טעאַטער־געשעפט, אַז ער איז אויסגעשפּילט און [האָט אים] בכלל אים אַזוי דערנידריקט אין דער אָנוועזנהייט פון זיין משפחה, אַז קעסלער האָט אין זיין אויפרעגונג אים אַראָפּגעלאָזט אַ פּאַטש. פאַרשטייט זיך, אַז נאָך אַזאַ סצענע האָט מער קיין רייד ניט געקאָנט זיין פון וויטערע געשעפטלעכע באַציונגען צווישן ווילנערן און קעסלערן. די דריקנדיקע חובות האָבן עס געמאַכט אומעגלעך, אַז קעסלער זאָל אַליין איבערנעמען דאָס טעאַטער. ווילנער, פאַרקערט, ווי אַ יונגער געשעפטסמאַן, איז גרייט געווען אַרויסלאָזן קעסלערן פון טעאַטער און איבערנעמען אויף זיך אַלע אחריותן און אַלע חובות. . . . די טעאַטער־שרייבער האָבן עטלעכע וואָכן נאָכאַנאַנד געהאַלטן דעם עולם געשפּאַנט מיט נייעס פון פּאָליטישן טעאַטער־קעסל. „. . . קעסלער וויל אַוועק פון טעאַטער צוזאַמען מיט זיין נאָמען [פאָדערט אַראָפּצונעמען דעם נאָמען 'קעסלערס סעקאָנד עוועניו טעאַטער' פון דער שילד איבערן

טעאַטער]" . . . דערווייל פירט מען אויף אַ נייע פּיעסע אונטער דער דירעקציע פון מאָריס שוואַרץ. שוואַרץ און בערנאַרד בערנשטיין זיינען די הויפּט־ראָליסטן פון דעם נייעס שטיק וועלכע הייסט „זיין איינציקער חבר" און איז פאַרפאַסט פון אַן אַקטיאָר שלמה שטיינבערג.

. . . ווילנער האָט אין שוואַרצן דערזען דעם פּאָטענציעלן כוח צו ווערן אַ סטאַר. אים האָט אימפּאָנירט שוואַרצס אַמביציע, זיין יוגנטלעכער פייער, זיין שטאַרקער גלויבן אין זיך, זיין פעיקייט אויך אַנדערע צו מאַכן גלייבן אין זיין כוח און זיי אַנצינדן מיט זיין באַגייסטערונג פאַר זיינע געפּלאַנטע גרויסע אויפטוען. מיט איין וואָרט, ווילנער האָט אין שוואַרצן דערזען דעם גרויסן געווינס פאַר זיין געשעפטלעכער צוקונפט אין יידישן טעאַטער. ער האָט דערפאַר תיכף ווי נאָר ער האָט קעסלערן באַזייטיקט פון זיין טעאַטער, געמאַכט שוואַרצן פאַר זיין רעכטער האַנט. ער האָט אים איבערגעגעבן די בינע־דירעקציע פון סעקאָנד עוועניו טעאַטער ביז ענדע סעזאָן. אַ געלעגנהייט פון וועלכער ער האָט געחלומט. ווילנער קאָן אים שטעלן אויף די פיס ...ער האָט מיט זיין גאַנצער ענערגיע דאָס אויפגעכאַפּט און אויסגענוצט. חוץ דער געלעגנהייט פון קעסלערס באַזייטיקט ווערן פון טעאַטער און פון ווילנערס צוטרוי צו אים, האָט זיך אויך באַוויזן די געלעגנהייט צו קריגן אין גלייכן געלט דעם פּרעכטיקן אירווינג פּלעיס טעאַטער. דער טעאַטער איז געווען ווי געווונטשן פאַר אַן אינטימען דראַמאַטישן טעאַטער. שוואַרץ האָט מיט ענערגישן פיבער דעם אייגנטימער פון טעאַטער אָנגעשטעקט מיט זיין ווייטער וויזיע, און אים איז געלונגען דאָס טעאַטער צו קריגן.

. . . עס איז אודאי געווען אַ געוואַגטער שריט אין יענע יאָרן צו עפענען אַ יידיש טעאַטער אין אירווינג פּלעיס, אויף דער 15טער גאַס. אונדזער טעאַטער־[וועזן] איז דאַן געווען קאָנצענטרירט צווישן גרענד סטריט און דער צווייטער גאַס, אויף דער בויערי און סעקאָנד עוועניו. די סטאַבילע טעאַטער־אונטערנעמער, פּאַרוואַלטער און סטאַרס האָבן דערויף געקוקט ווי אויף אַ ווילדער אַוואַנטורע. „דער יידישער עולם וועט ניט גיין אַזוי ווייט בפּרט אָן אַ פּאַטענטירטן סטאַר" האָבן זיי געחוזקט פון די יונגע צוציקעס, און מיט פרייד זיך שוין געגלעט די בייכלעך ביי זייער נבואה, אַז דער גאַנצער ענין וועט איינגיכן פּלאַצן ווי אַ זייפן־בלאָז . . . שוואַרץ און ווילנער אָבער האָבן אָבער געהאַט דעם מוט צו וואַגן און אַזוי שנעל ווי דער „ליס" אויף דעם אירווינג פּלעיס טעאַטער איז אונטערגעשריבן געוואָרן, האָבן זיי אָנגעהויבן אויף אַ גרויסן אופן צו פּראָפּאַגאַנדירן און באַקענען דעם עולם מיט דעם נייעם אויפטו זייערן."

דער אַני מאַמין פון טעאַטער

אין אַן אַרטיקל אין „פאָרווערטס" א'נ „קען מען אין ניו יאָרק אויסגעהאַלטן אַ בעסערן טעאַטער?", שרייבט מאָריס שוואַרץ:

„. . . שוין מער ווי 2 יאָר, אַז איך טראָג זיך אַרום מיט דעם פּלאַן צוזאַמענצושטעלן אַ טרופּע, וועלכע זאָל זיך אָפּגעבן צו שפּילן גוטע, ליטעראַרישע ווערק, וועלכע זאָלן זיין אַ כבוד פאַרן יידישן טעאַטער. . . . . איך האָב מיט איניקע שוישפּילער גערעדט, וועלכע [און זיי] זיינען געוואָרן באַגייסטערט פאַר דער אידעע, צווישן זיי אויך איניקע שרייבער, קריטיקער און דראַמאַטורגן. מיר זיינען זיך צוזאַמענגעקומען, געמאַכט מיטינגען, אויסגעאַרבעט פּלענער

צוערשט אויסצופּראָבירן אין זומער, שפּילן פאַר ביליקע פּרייזן א.א. אַזוי שנעל אָבער ווי עס איז געקומען צו דער געלט־פראַגע, ווי אַזוי מען זאָל זיך איינטיילן מיט די מאַרקן [פּראָצענטער] און ווער זאָל זיין דער רעזשיסאָר, ווער מענעדזשער, ווער טאָן־געבער, האָט זיך אין יעדן אָנגעצונדן דאָס פייערל פון איפּערזוכט... און איך באַשולדיק קיינעם ניט, ס'איז דאָך אַלעס בחברותא: — אונדזער געשעפט, אונדזער פאַרמעגן ... האָט דאָך יעדער איינער די זעלבע רעכט, און אַזוי איז דער פּלאַן דורכגעפאַלן. אַ סך האָבן אונדז נאָך באַטראַכט פאַר משוגעים, פאַנטאַזיאָרן. ... ביז נאָך 2 יאָר פאַנטאַזירן איז מיר ענדלעך געלונגען צו באַקומען דעם שענסטן טעאַטער, דעם בעסטן פון וועלכן איך האָב ווען געטראַכט. אַ קליין טעאַטער מיט אַ גרויסער, פּראַכטפולער בינע ווו מען וועט קאָנען אויפפירן שיינע, גוטע פּיעסן, און די הויפּטזאַך, די שטימונג זאָל זיין. דער טעאַטער האָט אַ היסטאָרישע באַטייטונג. דאָרטן האָבן געשפּילט די גרעסטע קינסטלער, און דערפאַר ווען עס איז אַרויס די נייעס, אַז איך האָב איבערגענומען דעם טעאַטער אויף 10 יאָר (מיט אַ פּריווילעגיע אויף נאָך 11) ווער איך איצט באַטראַכט פאַר אַ משוגענעם, פאַר אַ פאַנטאַזיאָר, ווייל עס הערשט די מיינונג, אַז אַזאַ טעאַטער קאָן ניט האָבן קיין קיום. זיי שרייען, אַז די וואָס שרייען גוטע פּיעסן, צאָלן ניט פאַר קיין טיקעטס [בילעטן], נאָר זיי בעטן אַ פּעס [פרייען אַריינגאַנג] און די מענעדזשערס פון די איצטיקע טעאַטערס זיינען גאָרניט אַזוי שטאַרק שולדיק ווי מאַנכע פאַרדאַמען זיי. די גרויסע טעאַטערס שטייען מיט אַן עקספּענס [אויסגאַבע] פון פיר־פינף טויזנט דאָלאַר אַ וואָך. איין דורכפאַל רוקט צוריק אויף וואָכן־לאַנג מיט אַ היבשן דעפיציט, און דערפאַר זוכט יעדער די געוווּנטשטע „באָמבע" מיט דעם „פּאָנטש" [קנאַק] וווּ מען זאָל וויינען און לאַכן, און ווען דער מענעדזשער קאָן אַריינקומען אין טעאַטער און זען ווי דער עולם זיצט און וויינט ווי יום כפּור אין שול, דאַן גייט ער זיך אַ גלעט ביים בייכל און גייט אַהיים רויִק שלאָפן, ווייל ער ווייסט, אַז ער וועט שבת קאָנען צאָלן ווידזשעס [שכירות] און מאַכן פּראָפיט. אַ חוץ דעם איז דאָ נאָך אַ גרויסע שטערונג פאַר גוטע פּיעסן פון ליטעראַרישער באַטייטונג. די טעאַטערס זיינען צו גרויס. זיי פאַרלירן זיך, אַ פּינטל מיטן אויג איז וויניק. אום אַלע צוויי טויזנט מענטשן זאָלן זען, מוז מען טאַקע גלאָצן מיט די אויגן. אַ שטילער קרעכץ ווערט פאַרלוירן. דאַן זאָגט דאָס פּובליקום און זאָגאַר דער קריטיקער, וועלכער ווערט מיטגעריסן ממש מיטן עולם, אַז דער אַקטיאָר אָדער די אַקטריסע האָט ניט קיין טעמפּעראַמענט, קיין נשמה, קייןליידנשאַפט א.א.וו. ווייל מען דאַך ווייזן, אַז מען האָט טעמפּעראַמענט, עסט מען אינגאַנצן אויף די סינעריס (אַ טעאַטער־אויסדרוק פאַר שרייען און מאַכן קולות...) אין אַלע ענגלישע טעאַטערס ווו מען פירט אויף גוטע פּיעסן, זאָגאַר שיינע אָפּערעטן, פירט מען זיי אויף אין אַ טעאַטער פון טויזנט אָדער 12 הונדערט „סיטס" [פּלעצער]. דער צושויער געפינט זיך דאַן אַזוי ווי אין דער היים, ווו ער קאָן געמיטלעך זען און הערן אַלעס, און זאָל זיך אַריינלעבן אין דעם, און דאָס גיט דעם שוישפּילער די געלעגנהייט בעסער צו שפּילן, ווייל ער פילט, אַז מען שענקט אים אויפמערקזאַמקייט.

און דערפאַר וויל איך, אַז דער גרויסער עולם זאָל האָבן אַ קליין טעאַטער ווו די שוישפּילער זאָלן מיטן גאַנצן האַרצן זיך איבערגעבן צו דער קונסט, ווו די מענעדזשמענט, דאָס פּראַכטפולע, באַקוועמע טעאַטער און אַלעס צוזאַמען זאָל אַרבעטן פאַר איין ציל: אויפהייבן די יידישע בינע פון די שרעקלעכע „פּאָנטשעס" און די 15 „קוירטן

קאָל" (אויפהייבן דעם פאָרהאַנג בעת מען אַפּלאָדירט די אַקטיאָרן) זאָלן פאַרשווינדן. זאָלן זיי ווינסן, אַז איצט האָבן זיי די געלעגנהייט צו האָבן דאָס נאָך וואָס זיי שטרעבן. מיין פּאַרטנער, וועלכער האָט אַריינגעלייגט אַ גרויסן קאַפּיטאַל, איז איינגעגאַנגען אויף מיין באַדינג, אַז דער טעאַטער זאָל זיין איינציקע מאָסן אַנדערש ווי אַנדערע, ווייל גלאַט עפּענען אַ טעאַטער איז גאָרניט אַזוי נייטיק, וואָרעם די איצטיקע מאַכן ניט אַזעלכע גלענצנדע געשעפטן (מיט דער אויסנאַם פון צוויי). אום צו מאַכן דעם טעאַטער פאַר אַ פינאַנסיעלן סוקסעס [דערפאָלג] מוז עס צוערשט זיין אַ מאָראַלישער סוקסעס, און אויף די פאָלגנדיקע פּונקטן, רעכן איך, אַז עס זאָל זיין אַ טאָפּלטער סוקסעס:

1) דער טעאַטער זאָל זיין אַ סאָרט הייליקטום ווו עס זאָל שטענדיק הערשן אַ יום־טובדיקע און אַרטיסטישע שטימונג.

2) אַ געזעלשאַפט פון יונגע קינסטלער, וועלכע זאָלן ליב האָבן און שטרעבן צו ברענגען דעם יידישן טעאַטער צו אַ שיינער שטופע.

3) שפּילן גוטע דראַמען, הערלעכע קאָמעדיען, געלונגענע פאַרסן און שיינע אָפּערעטן, און אויב אַ מעלאָדראַמע, מוז עס זיין מיט אינטערעס און לאָגיק.

4) יעדע פּיעסע אויפפירן ווי אַזוי זי פאַרדינט און ווו דער אויטאָר זאָל אויך האָבן אַ דעה, מאַכן גענוג פּראָבן כדי די שוישפּילער זאָלן האָבן צייט גענוג איינצושטודירן זייערע ראָלן. אויך וועט יעדע פּיעסע קריגן אַ גענעראַל־פּראָבע מיט קאָסטיומען און סינעריס. [דעקאָראַציעס].

5) די פּרעסע און דער טעאַטער זאָלן גיין האַנט אין האַנט, און אויב די פּרעסע, דאָס פאָלק און די טעאַטער־יוניאָנס וועלן מיר געבן די נייטיקע שטיצע, בין איך זיכער, אַז דער אוירווינג פּלעיס טעאַטער וועט זיין אַ שטאָלץ פאַר אונדזערע יידן אין ניו־יאָרק".

פּערסאָנאַל פון סעזאָן 1919 - 1918 (לויט א'ב)

פרויען: צילי אַדלער, אַנאַ אַפּעל, בערטאַ גערסטען, אַנאַ מעלצער, סאָניאַ נאַדאָלסקי, קלאַראַ ראָזענטאַל, מאַדאַם ראָזענטאַל.

מענער: יעקב בן־עמי, יחיאל גאָלדשמידט, מאַקס ווילנער, לודוויג זאַץ, לעאָן נאַדאָלסקי, דזשוליוס ערבער, באָריס ראָזענטאַל, מאָריס שוואַרץ.

ווי אַזוי מאָריס שוואַרץ האָט צונויפגעשטעלט די טרופּע פאַר זיין טעאַטער דערציילט צילי אַדלער אין אירע זכרונות:

„אָט מיט דעם „אני מאמין" און מיט זיין טיפן גלויבן אין זיינע גרויסע אַמביציעס איז שוואַרץ צוגעטראָטן צוזאַמענצושטעלן זיין טרופּע פאַר דעם אידעאַלן טעאַטער, וואָס ער האָט אַזוי שיין און אָנציענדיק אויסגעמאָלן אין זיין אַרטיקל. איך האָב געהאַט דאָס מזל צו זיין די ערשטע מיט וועמען ער האָט פאַרהאַנדלט. ער וויל מיך האָבן פאַר זיין „לידינג ליידי" [הויפּט פרויען־ראָליסטין] ... די קאָמבינאַציע מאָריס שוואַרץ און צילי אַדלער וועט זיין אָנציענדיק סיי פאַרן עולם, סיי פאַר דער פּרעסע, סיי פאַר די יונגע בעסערע שוישפּילער, וואָס ער האָט בדעה צוצוציען צו זיין טעאַטער ... ער האָט מיר צוגעזאָגט, אַז איך וועל אומעטום אַנאָנסירט ווערן גלייך מיט אים, אַז קיינער וועט ניט ווערן אַנאָנסירט אַזוי גרויס ווי מיר ביידע. ... אַרום אַ חודש שפּעטער איז ער געקומען צו מיר מיט אַ נייער בקשה: אַזוי ווי ער וויל צוציען די בעסטע יונגע כוחות, וואָס אונדזער טעאַטער פאַרמאָגט, וויל ער אויך אַנגאַזשירן בערטאַ גערסטין ... מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער האָט ער ווידער געבעטן